

*Артюх В. О. – канд. філос. наук, доцент
(Суми, СумДУ)*

ЩО ТАКЕ ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ?

Підтримування стабільності у національній реальності включає в якості складової встановлення відносин з певними подіями минулого, які запам'ятовуються або не запам'ятовуються, наділяються позитивними чи негативними смислами. Історична пам'ять, на відміну від, скажімо, історичної науки, є спрощеними колективними сприйняттями фактів свого минулого членами національної спільноти.

Крім цього, слід пам'ятати, що змістом пам'яті є не стільки факти минулого, скільки стереотипізовані образи цих фактів, чіткіше – їх оцінкові уявлення. Наприклад, таке явище в історії України як Переяславська Рада на рівні історичної пам'яті буде не лише сукупністю фактів, що представлені в історичних джерелах, а, насамперед, типологізованим образом, до якого прикладаються предикати «потрібна», «непотрібна», «позитивне значення», «негативне значення» і т.п. Або ще: ось, наприклад, такий історичний діяч як Іван Мазепа. На рівні історичної пам'яті лише в невеликій мірі її носіїв цікавлять всі факти його особистого життя, навпаки, на перше місце виходить значення, оцінка цієї особи з точки зору ідеологічних вподобань наших сучасників.

Складність ситуації в демократичному суспільстві полягає в тому, що загальнонаціональна історична пам'ять – це угода (культурна, ідеологічна) між різними варіантами локальних моделей пам'яті, що належать різним соціальним групам та політичним силам, що їх представляють. Але бувають настільки взаємовиключні моделі пам'яті, що ніякої їх солідаризації відбутись не може.

Та крім цього є ще одна, часто незрозуміла, особливо для «інфікованих» ідеалами космополітизму, особливість функціонування історичної пам'яті, яка однозначно тлумачиться ними як несправедливість, але незважаючи на таке неприйняття, ця несправедливість є первинною й такою, що дієво показує свою вищість. Мова йде про національний принцип поділу людського світу. У кожній із таких часткових одиниць як

нації є свої загальнообов'язкові «правила гри», що розповсюджуються звичайно лише на членів тільки цієї нації. І метою національної складової об'єктів соціалізації є якраз виховання стану прийняття цих спільних правил національної гри: наприклад, конкретизуючи, незалежно від етнічного походження кожен майбутній громадянин держави повинен знати й поважати Конституцію, підтримувати незалежність держави, знати державну мову, елементарний курс історії, поважати державну символіку і т.п. І подобається такі «правила гри» комусь чи не подобаються, але національна держава буде докладати максимум зусиль, щоб вони діяли.

Елементарний курс історії, про який тут говориться – це не просто холодне, відчужене знання фактів минулого певної нації, це знання яке переживається як моє, рідне минуле. Минуле в національній пам'яті індивіда завжди існує в межах його власного досвіду. Зрозуміло, що носій національної ідентичності безпосередньо не брав участі у подіях такого свого минулого, але він уявляє причетність до нього. Тому він вважає сприйняте минуле нації своїм минулим, своє власне життя, свою біографію черговою ланкою, що продовжує історичний ланцюг нації із минулого через сьогодні в майбутнє. Отже, феномен моєї історії розуміється через об'єктивну відокремленість від чужих національних історій та через індивідуальну злитість з нею.

Формуватись почуття моєї історії починає в дитячі роки (сімейне виховання, система освіти, засоби масової комунікації, художня і спеціальна література й т. п.). Особливо хочеться зупинитись на шкільному курсі національної історії (який, між іншим, продовжується й у вищій школі). Що таке цей курс як не ретельно підібрана комбінація фактів разом із однозначним набором смислів. Це й є та несуперечлива модель історії, що вже у роки сформованості особистості стане матрицею його особистої історичної пам'яті. Така матриця розміщується у свідомості носія національної ідентичності на дорефлексивному рівні само-собою-зрозумілих істин, а значить і не може бути піддана ним критиці, а вже у зрілому віці, метафорично висловлюючись, такий *Lebenswelt* стає умовою перевірки на

істинність тих історичних фактів, що наново засвоюються цією людиною. Вона є спрямовуючою силою активності індивіда у певній ситуації, але крім того, вона є і жорстким каркасом, який обмежує гіпотетично безмежну активність індивіда напрямком саме оцього (наприклад, українського), а не іншого національного фактору.

Матриця історичної пам'яті індивіда постає наслідком цілеспрямованої роботи зацікавлених структур суспільства по вихованню лояльного до нації й її політичного режиму громадянина, але крім того, вона стає й умовою подальших активних дій цього громадянина у напрямку укріплення позицій цієї ж нації. Тут вона виступає схемою виробництва національних практик. Можна сказати, що матриця історичної пам'яті обумовлює виробництво зовнішніх національних практик під виглядом внутрішніх структур особистості.

Державні інституції справді в утвердженні нової моделі пам'яті й постійній підтримці її дієвості відіграють панівну роль. Історична пам'ять – це не той феномен, що спонтанно виникає та функціонує у масовій свідомості. Це те, що в першу чергу відображає позиції певного владного інтересу, що, у свою чергу, найбільш повно уособлюються державою. Саме державна влада, а конкретніше ті групи осіб, що мають більші можливості здійснювати узаконене насилля, можуть організувати й соціальний світ, що їх оточує таким чином, щоб той у найбільшій мірі відповідав їх максимальним інтересам, тобто намаганням зберегти своє домінування на необмежений термін.

Саме держава нав'язує людині як члену певної спільноти національні межі сприйняття, розуміння та запам'ятовування, тобто ті форми мислення, що необхідні для найповнішого контролю над підлеглими. Влада це робить, як уже зазначалось, через культивування таких форм на початкових стадіях соціалізації (тобто ще в дитячому віці) й індивіду, що тільки починає формуватись як особистість нічого протиставити та, й більш того, немає ніякого бажання щось протиставляти так, як початкова *tabula rasa* досвіду поступово наповнюється тими конструктами, які сформовані панівними групами для реалізації

їх влади над підвладними. Матриця історичної пам'яті відноситься саме до таких форм мислення.

І ось тут ми вже можемо говорити про політику історичної пам'яті. Тобто, ще раз: історична пам'ять у контексті політики пам'яті є функцією влади, що визначає як потрібно спільноті уявляти минуле. Політика пам'яті спрямована завжди на створення «потрібного» синтезу теперішнього з минулим. Таким чином, завершена й несуперечлива картина минулого потрібна й тій частині суспільства, що визнала себе політичними українцями, й системі політичної влади, правда, уже виходячи із специфічних інтересів цієї структури.

Фактично через ототожнення певної маси індивідів із сконструйованою моделлю історичної пам'яті в процесі їх соціалізації відбувається конститування й самого феномену нації. Тому що, що таке нація як не сукупність індивідів, що вважають себе своїми, тобто об'єднаними певними компліментарними зв'язками, серед яких виділяється переживання спільного минулого (звичайно, поряд із відчуттям спорідненості із своєю землею, мовою, культурою і т.п.).

Наступна теза, на яку б ми хотіли вказати, це та, що політика формує одну модель пам'яті. Нація може вважати себе сформованою, коли у переважній більшості населення країни сформоване ототожнення з цією нацією в минулому, теперішньому й майбутньому. Складовою такого ототожнення з цією однією нацією є і відповідна одна модель пам'яті, яка формує у свідомості окремої людини позитивне сприйняття цієї нації. Зміст історичної пам'яті не може бути таким, що у якийсь спосіб заперечує існування нації у сьогоденні.

І якщо реально існують протилежні факти, що створюють ситуацію суперечності, то пояснені вини повинні бути так, щоб цей момент суперечності зник або, навіть залишаючись протилежними, вони повинні бути знівельовані якимось іншим історичним контекстом. Як би там не було, але в цілому сама модель історичної пам'яті не повинна містити в собі нерозв'язних протиріч. Україна зараз знаходиться на перехідному етапі своєї історії від стану перебування в межах однієї держави (СРСР) до стану розвинутих форм самостійної

державності. На такому ж перехідному етапі перебувають і ті шари суспільної свідомості, що «обслуговують» ці політичні реалії. Сучасне становище у сфері функціонування колективних типів пам'яті в Україні визначається пануванням ситуації непевності, коли в суспільній свідомості і конкурують кілька версій минулого.

Огрублюючи проблему, вкажемо, що зараз відбувається накладка трьох основних типів історичної пам'яті: української, російської та комуністичної. Основне, що між цими моделями не існує моменту взаємоузгодженості. Мова найчастіше йде про конфлікт (хоча все таки можна стверджувати, що тенденція до солідаризації існує між комуністичною й російською моделями (ще її можна назвати советською) в боротьбі проти української). Саме гірше, що ці конкуруючі моделі пам'яті існують не тільки на рівні колективних шарів свідомості людини, але й індивідуальної. Таким чином, мова у даному випадку йде про кризу історичної ідентичності індивіда, коли він губиться й однозначно не впевнений відносно того, з якими історіями потрібно пов'язувати себе, а з якими не варто та як інші індивіди будуть реагувати на певний вибір його історичної ідентичності, якщо ж він все таки буде здійснений.

Коли і яким чином українська модель пам'яті може стати панівною у свідомості громадян України? Зрозуміло, що не відразу. Для цього потрібен досить довгий проміжок часу при постійних вольових зусиллях з боку зацікавлених структур. Далі, вона може стати такою через часткове примирення між набором фактів і смислів уже існуючих моделей. Мова йде про адаптацію історично-конфліктних ідентичностей через створення неконфліктної» пам'яті, яка пом'якшує й поступово «стерилізує» проблемні області.

Для стабільного суспільного життя потрібно створення такої історії, яка позбавлена злободенного азарту. Історична стабільність – це така конструкція минулого, в якій всі значущі фігури та минулі події займають шановане місце, утворюючи свого роду парадну патріотичну панораму. У ньому в однаково розкішних рамках розміщуються Шевченко і Гоголь, Петлюра і Кожедуб, Бандера і Федько, Чорновіл і Шелест. Так

влаштований будь-який патріотичний канон. Але такий стан може бути досягнутим через деякий проміжок часу, коли вже безпосередні учасники цих подій не будуть впливати на його прийняття чи неприйняття.

Виходячи з тієї ідеї, що найбільше сучасністю використовується недавнє минуле, постає проблема об'єднання конфліктних моментів цієї історії в пам'яті сучасників. Як приклад такого об'єднання часто приводять потрактування подій громадянської війни в Іспанії самими іспанцями. Але справа в тому, що в Іспанії й франкісти, й республіканці, борючись між собою, не забували при цьому, що вони іспанці. В українській ситуації розкол стосується часто цієї національної основи. Крайні варіанти російськоцентричної моделі пам'яті просто заперечують існуванні української національної ідентичності в минулому.

Таким чином, зараз у нас є носії й відверто україноцентричних варіантів, і відверто російськоцентричних, які закріплюють провінційний статус української історії в межах «общерусской» моделі. У нашому випадку зрозуміло, що коли ми говоримо про загальнонаціональну модель пам'яті як угоду, то її складові не можуть бути будь-якими завгодно, умовою її «укладання» є, по-перше, лояльність до стану об'єктивної наявності української нації й держави в сучасності. І по-друге, реальність державної незалежності у сьогodenні повинна підтримуватись (і узаконюватись) традицією фактів державної незалежності в минулому від Росії чи Польщі. Зрозуміло, що носії «общерусской» моделі на «угоду» з таким фактами нездатні, це рівнозначно самозапереченню їх власної історичної ідентичності.

Далі, говорять, що історію завжди пишуть переможці. Зараз українська модель історичної пам'яті не може не формуватись через включення в неї «правди переможених» – отих мільонів знищених тоталітарною системою селян, інтелігенції, прямих політичних опонентів. В результаті картина минулого стає більш вірогідною й при цьому реалізуються інтереси тих соціальних груп, які зараз продовжують розвивати

політичну, релігійну чи культурну «правду» колишніх «переможених».

Гуманізм. Трансгуманізм. Постгуманізм : матеріали доповідей та виступів Міжнародної науково-теоретичної конференції, м. Суми, 19-20 квітня 2013 р. / Ред.кол.: Є.О. Лебідь, А.Є. Лебідь. — Суми : СумДУ, 2013. — С. 3-9.